

Lalə MAQSUDOVA***AMEA Folklor İnstitutu, dissertant***

ŞİRVAN FOLKLOR MÜHİTİNDƏ TOPONOMİK ƏFSANƏLƏR

Açar sözlər: əfsanə, “Fit dağı”, Şirvan folkloru, ilan, folklor

SUMMARY

TOPONOMIC LEGENDS IN SHIRVAN FOLK ART SETTING

Legends hold a special place in Shirvan folk art setting. The mountains, fortresses, caves, water springs, rivers, and etc., areal factors have brought about emergence of multiple legends. The researching scientist A. Nabiyev has summarized the classification of legends and presented them as follows:

- a) Legends about astral concepts, celestial bodies, and zodiac signs.
- b) Legends about vegetation and wildlife.
- v) Toponymic legends.
- q) Legends about historic figures, folks, tribes, and people.
- d) Religious legends.

This article discusses the toponymic legends in folk art setting. The whole material being that surrounds humans, in particular the substances impacting our lives may become a legend material as the nature is seen as a living organism in popular thinking. Stories are built upon the existing mountains, rocks, fortresses, rivers, lakes, water basins and etc., these becoming a narrative if based upon real knowledge and legends if based upon virtual knowledge. In this regard, there are quite a sufficient number of legends on this topic in Shirvan region since the map of this region presents sufficient possibilities for emergence of such samples. Among the most widespread samples of such legends in circulation among the people even today are: “Shamakhy”, “Shirvan-Mughan legend”, “Shah daghy”, “Daly dagh”, “Gary korpusu”, “Ganly dash”, “Gyz bulaghy”, “Malak bulaghy”, “Ganly gol”, “Gara gol”, “Fit daghy”, “Galin gahasy”, “Chobanchatdadan daghy”, “Deshikly dash”, “Mahmarzabatan legend”, “Choban dashy”, “Ganly gala”, “Ana dash”, “Nohur golu”, “Soyug bulag”, “Agh gaya”, “Aghcha gala”, “Shirin bulag”, “Aghsu”, “Lahy”, “Pirgulu”, “Kurdamir”, “Molla yeri” and etc. The various legends about “Maiden Tower” and “Fit daghy” also within different genre, including the legends in free style are quite widespread. In our opinion, the legends have mainly emerged in Shirvan region and consequently, had alternative versions developed in other regions acting as an invariant by its very essence.

Key words: legend, “Fit daghy”, “Shirvan-Mughan legend”, Shirvan folk art, snake

РЕЗЮМЕ

ТОПОНИМИЧЕСКИЕ ЛЕГЕНДЫ В ФОЛЬКЛОРНОЙ СРЕДЕ ШИРВАНА

Легенды играют важную роль в фольклорной среде Ширвана. Горы, замки, скалы, пещеры, источники, реки и другие пространственные факторы, которые расположены этой территории, стали причиной создания множества легенд. Учёный-исследователь А.Набиев, обобщил классификацию легенд следующим образом:

- a) легенды об астральных фантазиях, небесных телах и созвездиях.
- b) легенды о флоре и фауне.
- v) топонимические легенды.
- q) легенды, связанные с названием исторических личностей, народов, племени и рода.

d) легенды религиозные.

В статье рассматриваются топонимические легенды ширванского фольклора. Поскольку природа — это живой образ в сознании людей, все материальные существа, окружающие людей, особенно субстанция, оказывающая своё влияние на нашу жизнь, могут быть материалом легенды. Истории, построенные на существующей горе, камне, скале, замке, реке, озере, воде и др., становятся сказаниями, когда они основаны на реальных знаниях, и легендами, когда они основаны на нереальной информации. С этой точки зрения в Ширванском регионе эту тему существует достаточно легенд. Потому что карта Ширвана позволяет создавать эти примеры.

На территории Ширвана, как в рамках различных легенд и других жанров, так и в свободной форме, очень распространены легенды, связанные с «Девичьей Башней», и «Гора Фит».

Мы полагаем, что легенды в основном зародились на территории Ширвана и позднее, играя неизменную роль в происхождении, варьировались в других регионах.

Ключевые слова: легенда, «Гора Фит», «Ширван-Муганская легенда», Ширванский фольклор, змея.

Məsələnin qoyuluşu: Xalq nəsrı janrları arasında geniş yayılmış başlanğıc janr kimi araşdırma tələb edən təbiidir ki, əfsanələrdir. Şirvan folklor mühitində əfsanələr mühüm yer tutur. Əlbəttə, bu da ondan irəli gəlir ki, Şirvan ərazisi əfsanələrin yaranması üçün əsas verə bilən mərkəzi məkanlardan biridir. Bu ərazidə yerləşən dağ, qala, qaya, mağara, bulaq, çay və s. məkan faktoru bir çox əfsanələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi: Əfsanələrin Şirvan ərazisində yaranıb-yayılan örnəklərinin özünəməxsus cəhətlərini, bu nümunələrin klassik tərifini sistemli şəkildə izləmək, öyrənmək və təbliğ etməkdən ibarətdir. Böyük şərqşünas alim Mirzə Kazımbəy əfsanələri tədqiq edərək bu qənaətə gəlmişdir ki, “Əfsanəsiz xalq yoxdur” (1, 1). A.Nəbiyev əfsanələri təsnif edərkən öncə P.Əfəndiyevə istinadən qeyd etmişdir ki, “ Əfsanələr müxtəlif illərdə ayrı-ayrı tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmiş, onunla bağlı bir-birindən xeyli fərqli təsnifatlar üzə çıxmışdır” (2, 283;). Tədqiqatçı alim daha sonra əfsanələrin təsnifatını ümumiləşdirərək aşağıdakı şəkildə vermişdir:

- a) Astral təsəvvürlər, səma cisimləri və bürclərlə bağlı əfsanələr.
- b) Bitki və heyvanat aləmi ilə əlaqədar əfsanələr.
- v) Toponomik əfsanələr.
- q) Tarixi şəxsiyyətlər, el, tayfa və qövüm adı ilə bağlı əfsanələr.
- d) Dini əfsanələr .

Bu təsnifatla müəyyən edilən əfsanələr həmçinin “Yer adları, qalalar, abidələr və sair ilə bağlı əfsanələr” hesab olunur. Ümumiyyətlə, əfsanələrin yaranmasında yer adları, qalalar, mağaralar, abidələr, dağlar, daşlar, qayalar, çaylar, göllər və s. mühüm rol oynayır. Xalq təfəkküründə təbiət canlı obraz olaraq iştirak etdiyi üçün insanları əhatə edən bütün maddi varlıq, xüsusilə həyatımızda öz təsirini göstərən substansiya əfsanə materialı ola bilər. Mövcud

olan dağ, daş, qaya, qala, çay, göl, su və s. üzərində hekayətlər qurulur ki, (3,132; 4, 287) bunlar real bilgilərə əsaslandıqda rəvayət, qeyri-real bilgilərə əsaslandıqda isə əfsanə olur. Bu baxımdan Şirvan bölgəsində bu mövzulu əfsanələr yetərincədir. Çünki Şirvan ərazisinin xəritəsi bu nümunələrin yaranmasına kifayət qədər imkan verir. Bu əfsanələrin ən geniş yayılmış örnəklərindən “Şamaxı”, “Şirvan-Muğan əfsanəsi”, “Şah dağı”, “Dəli dağ”, “Qarı körpüsü”, “Qanlı daş”, “Qız bulağı”, “Mələk bulağı”, “Qanlı göl”, “Qara göl”, “Fit dağı”, “Gəlin qayası”, “Çobançatdadan dağı”, “Deşikli daş”, “Mahmarzabatan əfsanəsi”, “Çoban daşı”, “Qanlı qala”, “Ana daş”, “Nohur gölü”, “Soyuq bulaq”, “Ağ qaya”, “Ağca qala”, “Şirin bulaq”, “Ağsu”, “Lahic”, “Pirqulu”, “Kürdəmir”, “Molla yeri” və s. neçə-neçə əfsanələr xalq arasında bu gün də çox işləkdir (5- 56, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 104, 105, 108, 109, 120, 122, 132, 133; 6-108, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127; 7- 74). Şirvan ərazisində həm müxtəlif əfsanə və digər janrlar daxilində, həmçinin sərbəst formada “Qız qalası” və “Fit dağı ilə bağlı əfsanələr də çox geniş yayılmışdır (7, 68). Ümumiyyətlə, “Qız qalası” əfsanəsi ilə bağlı A.Nəbiyev yazır ki, bu əfsanələr folklorumuzda silsilə əfsanələr olaraq özünü göstərib, hətta əfsanələrdə müxtəlif mövzu və məzmun bir-birindən müəyyən qədər fərqlənir. Elə bu cəhətdən də alim bu əfsanələri qruplaşdırmağa da cəhd etmişdir (4, 289). Məhz əsas etibarilə əfsanələrin Şirvan ərazisində yaranması və daha sonra mənşə etibarilə invariant rolunda çıxış edərək digər bölgələrdə variantlaşması qənaətimizdir. Bu əfsanə məzmunundan da aydın görünür. Bu əfsanələrdəki hadisələrin əsasən Şirvan ərazisində cərəyan etməsi fikrimizin yanlış olmadığını təsdiq edir. P.Əfəndiyev yazır ki, “Bu qalaların bir çoxu “Qız qalası” adlanır. Bunlara Şamaxı, Qutqaşen, Şəki, Qax, Qazax, İsmayılı, Qubadlı, Gədəbəy və s. rayonlarda rast gəlinir (3, 133). Göründüyü kimi, bu qalaları əhatə edən ərazi də əsas etibarilə Şirvan regionunu işarələyir. Əgər nəzərə alınsa ki, Şirvan ərazisi qədimdə daha geniş əraziləri əhatə etmişdir (8, 37-43), o zaman mülahizəmizin də təsadüfi olmadığı, məhz “Qız qalası” əfsanələrinin özəyində Şirvan regionuna məxsus bilgilərin daşınması daha aydınlığı ilə nəzərə çata bilər.

Şirvanın qadın hökmdarı öz iqamətgahı olan Qız qalasından vəhşi tayfaların üzərinə müxtəlif zəhərli ilanlar buraxır. İsgəndər görür ki, ilanların əlindən tərpnəmək mümkün deyil, çıxılmaz vəziyyət qarşısında qalır və belə qərara gəlir ki, bütün yığıdığı daş-qaşını torpağa basdırsın. Belə də edir. Sonra Şirvan hökmdarından xahiş edir ki, orduda ən güclü kim varsa, onunla təkbətək döyüş üçün meydana çıxarsın. Şirvan gözəli özü İsgəndərlə vuruşmağa razı olur. Təkbətək döyüş zamanı İsgəndərin papağı düşür. Başında tük qalmadığına görə buynuzu görünür. Dəhşət içərisində bu səhnəyə baxan gözəl buynuzdan tutub İsgəndəri yerə çırpır, buynuz torpağa girir və sınıb orada qalır. İsgəndərin bütün gücü elə bu buynuzda imiş. Ona görə də o, gücdən düşür və məğlub olur. Şirvanı tərk edib vətənə gəlir və ölür (9- 95, 96; 3- 136, 137).

Bu əfsanədə Makedoniyalı İskəndərlə bağlı olan bir neçə əfsanə, rəvayət, nağıl motivi birləşmişdir ki, bu da xalq nəsrinin Şirvanda yaranan nümunələrinin regional spesifikasından irəli gəlir. Burada qiraətçi özünəməxsusluğundan və auditoriya tələblərindən irəli gələn özünəməxsusluq özünü göstərir. P.Əfəndiyev əsatirin, əfsanənin, rəvayətin inkişaf prosesində bir-birinə keçməsi kimi mülahizəsi (58, 129) bu əfsanədə bir daha özünü təsdiq edir. Bu cərgəyə nağıl janrını da əlavə etmək olar. Bu əfsanədəki motivləri aşağıdakı kimi təsnif etməyə gərək duyuruq:

1. İskəndərin Şirvan ərazisində olması və bununla bağlı olan folklor örnəkləri;

2. İskəndərin qadın hökmdarla qarşılaşması və məğlub olması;

3. İskəndərin Şirvan ərazisində xəzinə basdırması;

4. İskəndərin buynuzlu olması və buynuzunun torpağa sancılması və s.

Tədqiqatçı alim P.Əfəndiyev bu əfsanə barədə yazır ki, “Bəs bu əfsanədə diqqəti cəlb edən cəhətlər hansılardır? Əvvələn, onu qeyd edək ki, İsgəndərin xəzinəsi Şamaxı-Şirvanla əlaqələndirilir... Bəlkə “Qız qalası” haqqındakı əfsanələrin bəzilərinin kökü gedib Nizami əsərlərinə çıxır” (9- 96, 97). Doğrudan da bu əfsanədə İskəndərin Şirvanın qadın hökmdarı ilə vuruşması və məğlub olması N.Gəncəvinin “İskəndərnamə” poeməsindəki qadın hökmdar Nüşabə ilə İskəndər arasındakı görüşü və İskəndərin əqli, mənəvi və fiziki cəhətdən (Nüşabənin onu tanımasıyla əsir durumuna düşür) Nüşabəyə məğlub olmasını xatırladır (10, 203-222). Elə İskəndərin buynuzlu olması da Nizami əsərlərində motiv olaraq parlaq səviyyədə özünü göstərir (11, 438-443). Onu da nəzərə alsaq ki, yazılı ədəbiyyat xadimləri əsərlərindəki mövzu və motivləri əsas etibarilə tarixi inkişaf prosesində şifahi xalq ədəbiyyatından almışdır, o zaman Nizaminin bu əfsanələrdən qaynaq olaraq bəhrələnmə bilməsini ehtimal etmək olar. Araşırmaçı alim M.Adilov bu əfsanəni xalq rəvayəti olaraq təqdim edir və bu barədə yazır ki, “Nizami Gəncəvi “İskəndərnamə” poeməsində “İskəndər və çoban” əhvalatını işləyərkən həmin rəvayətdən istifadə etmişdir (12, 142).

P.Əfəndiyev İskəndərin buynuzu motivi ilə bağlı mənbələrə istinadən qeyd edir ki, Şirvanda baş verən zəlzələlərin səbəbi buynuzdur və bu buynuz İskəndərin Şirvanda basdırılmış xəzinəsini yer altında gizlədir, tapılmaması üçün onu gəzdirir, məhz bu zaman zəlzələ meydana gəlir (3, 136-138). Təbiidir ki, bu xalq düşüncəsinin məhsulu olaraq folklor spesifikasında Şirvana məxsus orijinal baxış örnəyi olaraq özünəməxsus şəkildə səciyyələnir. Şirvan əfsanələri içərisində Fit dağı ilə bağlı əfsanələr “Qız qalası” ilə bağlı olan əfsanələr kimi silsilə təşkil edir. Azərbaycan folkloru antologiyası seriyasına daxil olan “Şirvan folkloru” toplusunda Fit dağı ilə bağlı olan yeddi əfsanə verilmişdir. Onu da qeyd edək ki, bu əfsanələr Fit dağı əfsanələrinin tamamı deyil, xalq arasında daha geniş yayılmış nümunələridir. Birinci əfsanədə bəhs olunur ki, “Şirvan gözəli yanıqlı tütək çalan çobanı sevir, onlar məhəbbətlərinə sadıq qalacaqlarına and içirlər.

Ancaq yadelli hökmdar da Şirvan gözəli ilə evlənmək istəyir, lakin öz təklifinə rədd cavabı aldığına görə onu Fit dağında bir qalada əsir tutur. Sevgilisini çox axtaran çoban onun yerini öyrənib dağa qalxır, qala divarlarının yanına gəlib orada tütək çalib sevgilisini xəbərdar edir. Şirvan gözəli qaladan yol tapıb çıxır, ona qoşulub qaçmaq istəyir... Qayalarda ilişib qalan tütək fit çalır, sanki çobanın ölümünü adamlara xəbər verir” (5-81, 82). Fit dağı haqqında ikinci əfsanə də birinci əsanədən cüzi məzmun səviyyəsi ilə fərqlənir. Belə ki, bu əfsanədə söylənir ki, “Şah qızının çobana vurulduğunu eşidib onu Fit dağında bir qalada həbs edir. Çoban bunu eşidib gəlib həmin qalanın yanında tütək çalır. Qız tütək fitini dinləyib qaladan qaçmaq istəyir. Ancaq şahın adamları onu və çobanı öldürürlər. Bu qanlı səhnənin şahidi olan dağ bu günə kimi fit çalaraq bu hadisəni nəsilə-nəsilə ötürür” (5, 82). Bu əfsanələr cərgəsində yer alan üçüncü əfsanə Makedoniyalı İsgəndərin Şirvana gəlişi ilə bağlı olan əfsanə və rəvayətlər qəbiləndədir. Bu örnəkdən oxuyuruq ki, “Makedoniyalı İsgəndər Şirvana gəlib çıxır. Döyüşdən yorğun qayıdan əsgərlər istirahətə buraxılırlar. Ancaq onlar kəndlərə enib şərab içdiklərinə görə geri qayıtmırlar. Bundan narahat olan İsgəndər şeypurçalanlara əmr edir ki, şeypur çalib əsgərləri geri çağırınsınlar. Buradan ətrafa aramsız fit səsi yayıldığına görə yerli əhali bu dağın adını Fit dağı qoyur” (5, 82). Bu kitabda yer alan əfsanələr cərgəsində yer alan dördüncü əfsanə müxtəlif səviyyələrdə tədqiqata cəlb oluna bilər. Bu əfsanədə deyilir ki, “Çox qədim zamanlarda Qoq və Moq tayfaları vaxtında ilanlar hakimiyyətə sahib idilər. İlanlar padşahı qızıl köynəkli gürzə ilanlar dəstəsinin rəhbəri Fit-Şahmar idi. Çox yerləri fəth etdikdən sonra onlar gəlib Fit dağındakı qalanı da tutmaq fikrinə düşürlər. Çünki bu qalada onların düşməni qara köynəkli ilanlar yurd salmışdılar. Bu ilanlar və qırx ayüzlü gözəl qız Xanım-Xatın adlı qadına tabe idilər. Xanım-Xatın və qızlar Qız qalasında, ilanlar isə onların ətrafında sakin idilər. Fit-Şahmar Şirvan üzərinə hücumə keçir, Qız qalası ətrafında qanlı döyüşlər gedir, lakin heç bir tərəf üstünlük əldə edə bilmir. Fit-Şahmarın əmri ilə ilanlar hündür dağda qışlamaq üçün düşərgə salır. Nəhayət Fit-Şahmar bulaq başına enən qızları və Şirvan gözəli görüb onları təqib edir, Qız qalasının qapılarından içəri girir. Fit-Şahmar gəlib Şirvan gözəlinin qapısında dayanır. Heç kim qorxusundan ona yaxın düşə bilmir. Dünyagörmüş qocalar və ovsunçular çox tədbir tökürlər ki, ilanlar padşahı Şirvan gözəlinin qapısı ağızından çəkilib getsin. Ancaq heç bir nəticə hasil olmur. Ölkənin ən təcrübəli ovsunçusu məsləhət görür ki, Şirvan gözəli südlü plov bişirsin, onu Fit-Şahmarın qarşısına qoyub desin ki, “Ye, əzizim qane ol! Bu mənim sənə məhəbbətimin əlamətidir. Südlü plovu ye və düşərgənə qayıt!”

Şirvan gözəli südlü plovu bişirənə kimi ovsunçu Fit-Şahmarı ovsunlayır. İlan ona verilən yeməyi ağlaya-ağlaya yeyib öz düşərgəsinə qayıdır. Geri döndükdə sərkərdəsi ona xəbər verir ki, Qız qalası bir azdan dağıdılacaqdır. Lakin Fit-Şahmar heç onu eşitmir. Dağa qalxıb elə bir fit çalır ki, yer lərzəyə gəlib zəlzələ baş verir. Dağ iki yerə parçalanır. İlanlar arasında bundan sonra heç bir

döyüş olmur, Qız qalası xilas olur. Deyirlər ki, Fit-Şahmarın eşq naləsi indi də Fit dağında dolanır” (5-82, 83). Fit dağı ilə bağlı beşinci əfsanə demək olar ki, eyni məzmunudur: “ Bir ilan Şirvan gözəlinə vurulur və onun otağında quyruğu üstündə dik dayanır. Qız onu görüb qışqırır, yalnız ovsunçu vasitəsilə ilan qızın otağını tərk edib dağa qaydır. O gündən heç kim dağa gedib gül-çiçək yığmağa cürət etmir. Çünki oraya yaxınlaşdıqda ilanlar dəhşətli səs çıxarıb fit çalılar. O vaxtdan bu dağın adı “Fitçalan dağ”, yaxud “Fit dağı” qalır” (5-83).

Topluda yer alan altıncı əfsanə isə üçüncü əfsanə ilə eyni məzmununda olub Makedoniyalı İsgəndərin şeypurçularının çaldığı şeypur səslərinin fitə bənzəməsindən bu yerin adının “Fit dağı” qalması deyilir (5-83, 84). Bu kitaba daxil olan yeddi əfsanədən sonuncusunun qısa məzmunu belədir: “ Fit dağı deyilən ərazilərdə olan bütün kəndlər bir xana məxsus idi. Bu xanın qızı ilə bir çoban bir-birini sevir. Xan çobanla şərt kəsir ki, əgər o, dağın başından kəndə qədər süd arxı çəkərsə, qızını ona verəcək. Çoban bir il müddətində şərtə əməl edib süd arxı çəkir və qızı ondan istəyir. Ancaq xan əhdini pozub çobanı öldürmək istəyir, ancaq onu ələ keçirə bimir. Xanın qızı çobanın həsrətini çəkib qəhr olur və ölür. Çoban bunu eşidib dağlara çıxır, yanıqlı tütək çalır və özünü dağdan aşağı atır. Deyirlər ki, indi də külək əsəndə dağdan fit səsinə bənzəyən nalə dolu tütək səsləri gəlir. Çobanın çəkirdiyi süd arxı da hal-hazırda bu dağda qalmaqdadır (5-84, 85). Bu əfsanələri müxtəlif səviyyələrdə tədqiq etmək mümkündür. Əfsanələrdə mifoloji-tarixi, ictimai-sosial məzmun səciyyəsi də araşdırma üçün ciddi əsas verir. Ancaq bizim məqsədimiz əfsanələr arasında anoloji bağlılığa diqqət yetirməklə bu örnəklərin Şirvan regionuna məxsusluğunun xalq nəsrində rolunu üz çıxarmaqdır. Əfsanələri əsas məzmun etibarilə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Tütək səsinin fitə bənzədilməsi (1, 2, 7-ci əfsanələr);

2. İsgəndərin Şirvanda olması və çaldığı şeypurlardan çıxan səslərin fitə bənzədilməsi (3, 6-cı əfsanələr);

3. İlanların çıxardığı səslərin fit səsinə bənzədilməsi (4, 6-cı əfsanələr).

Fit dağı əfsanələri ad semantikasını əsasında təqlidi səslər üzərində məna və məzmun tapır. Əlbəttə, bu əfsanə spesifikasından doğur. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi müxtəlif adlarla mövcud olan etnonim, toponim, hidronim və s. onomastik vahidlərin əsasında əfsanə yaradılarkən ad üzərində müəyyən məzmun qurulur, bu məzmun vasitəsilə xalq düşüncəsində müxtəlif mövzular yaygınlaşır, müxtəlif etimoloji versiyaların bədii səviyyəsi məqsədyönlü olaraq bu istiqamətdə meydana çıxır. Təbiidir ki, bu şəkildə xalq yozumları əfsanə poetikasının əsasını təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, məhz bu örnəklərdə bu davranış modelni açıq-aşkar müşahidə etmək olur.

Biz bu əfsanələrə diqqət yetirdikdə aydın görürük ki, əfsanələrdə Şirvan regionuna məxsus olan xüsusiyyətlər çox qabarıq şəkildə diqqət çəkir. İlkin olaraq əfsanələrdə toponimik bilgiler Şirvan regionunun xəritəsini sərgiləyir. Fit dağı, Fit

dağında qala, Qız qalası, Fitçalan dağ, süd arxı və s. yer adları xalq düşüncəsinin bədii ifadəsi kimi ortaya çıxmaqla bərabər real-maddi bilgiler əfsanələrin konkret məkanını müəyyənləşdirir. Əfsanələrdə Şirvanda mövcud olan qədim etnonim və antronimlər də bilgi səviyyəsində özünü göstərir. Bunlardan İsgəndər, Qoq və Moq tayfaları, Xanım- Xatun adlı qadın hökmdar və s. buna misaldır. Məlumdur ki, Şirvan kulinariyasının ən ləziz yeməklərindən biri südlü aş, yaxud südlü plovdur ki, biz IV əfsanədə bu bilginin xüsusi deyilişlə təqdim olunmasının şahidi oluruq. Əfsanələrdə Şirvan dialektinin spesifik cəhətləri də xalq nəsrinin özünəməxsus regional xüsusiyyətləri olaraq səciyyə tapır.

Biz eyni zamanda bu silsilə əfsanə örnəklərində Nizami əsərləri ilə səsleşən motivlərə rast gəlirik. Fərhadın Şirinin xahişi ilə süd arxı çəkməsi səhnəsi də bu əsərdə təsvir olunmuşdur. Bu yerdə bəhs olunur ki, Şirin Fərhadla süd arxı çəkməsi təklifi ilə ona görə müraciət edir ki, çobanların yaylaq otlanğında otardıqları qoyunlardan sağdıqları südün Şirinin qəsrinə çatdırılması üçün süd arxı çəksin (13, 185) Əfsanədə isə bu süjet xətti elə çobanla xanın arasındakı şərtin az qala eynidir (5, 84). Əfsanə ilə Nizami əsərinin motivi arasındakı fərq bircə ondan ibarətdir ki, Əfsanədə Nizaminin qələmə aldığı səhnələr kontaminasiya olunmuş, dağ çapılması səhnəsi əfsanədə yer almamışdır. Ola bilsin Nizami bu motivli əfsanədən bəhrələnmiş, yaxud Nizami əsərlərindən yayılan motivlər folklorlaşmışdır. Biz bu nüansı ona görə qeyd etməyi vacib bilir ki, P.Əfəndiyevin qeyd etdiyi kimi Nizami yaradıcılığı ilə bağlı əfsanələr də yaranmışdır (3, 134, 135). Ancaq ona da diqqət çəkmək lazımdır ki, hər hansı halda olsa da burada xalq xəzinəsinin möhtəşəmliyi gözə görünür ki, bu nümunələrin yaygınlaşmasında Şirvan regionunun da xüsusi çəkisi vardır. Hətta Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərindəki Fərhadla Şirinə aid olan süjeti folklor terminologiyasına uyğun şəkildə “Fərhad və Şirin dastanı” adlandırması (13, 182) onu göstərir ki, Nizami əsərinə bu mövzu elə folklordan da gələ bilər. Əgər folklordan gəlmişdirsə, o zaman onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bu mövzunun Şirvan əfsanələrindən alınması ehtimalını da irəli sürmək mümkündür. Çünki Nizami mövzuları ilə bağlı olan digər əfsanə və rəvayətlərin Şirvanda mövcud olmasına bağlı biz İsgəndər Zülqərneyn örnəyində diqqət çəkmişik. Elə təqdim etdiyimiz Fit dağı əfsanələri silsiləsində yer alan yeddi əfsanədən ikisinin İsgəndərlə bağlı olması da təsadüf sayıla bilməz. Bu baxımdan Nizami əsərləri ilə səsleşən əfsanələrin Şirvan folklorunun spesifik cəhətlərindən biri kimi dəyərləndirilməsi də fikrimizcə çox əhəmiyyətli nəzəri məsələlərdən biridir. Bu məqalədə göstərdiyimiz nümunələr Şirvan folklor mühitinə aid əfsanələrin yalnız kiçik bir qismidir. Buna görə də ərazinin folklor janrlarının, o cümlədən, əfsanələrinin toplanması və tədqiq olunması qarşımızda duran məqsədlərdəndir.

İşin elmi yeniliyi: Folklorumuza aid bəzi toponomik əfsanələrin məhz əsas etibarilə Şirvan ərazisində yaranması və daha sonra mənşə etibarilə invariant

rolunda çıxış edərək digər bölgələrdə variantlaşması qənaətində olduğumuzu diqqətə çatdırmaqdır.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti, nəticəsi: Ərazinin folklor mətnləri içərisində əfsanə janrının yaddaşlarda yaşaması məqsədini güdən bu yazıda, həmçinin, topomik əfsanələrdə Şirvan dialektinin spesifik cəhətlərinin xalq nəsrinin özünə-məxsus regional xüsusiyyətləri olaraq səciyyələnməsini vurğulamaqdan ibarətdir. Eyni zamanda Şirvan folklor mühitinə aid silsilə əfsanə örnəklərində dahi Nizami Gəncəvi əsərləri ilə səsleşən motivlərə rast gəliniği də təsdiqlənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Мирза А. Казем-бек. Мифология персов по Фирдоуси. Северное обозрение, т. III. СПб; 1848. гл. V, с. 1.
2. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə. Bakı, Elm, 2006, 648 s.
3. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif nəşr, 1981. 401 s.
4. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə. Bakı, Elm, 2006, 648 s.
5. Azərbaycan folkloru antologiyası. XI kitab. Şirvan folkloru. Toplayıcı: S.Qəniyev. Tərtib edənlər: H.İsmayılov, S.Qəniyev. Bakı: Səda, 2005, 443 s.
6. Azərbaycan folkloru antologiyası. IV kitab, I cild. Şəki folkloru. Tərtib edənlər: H.Əbdülhəlimov, R.Qafarlı, O.Əliyev, V.Aslan. Bakı: Səda, 2000, 494 s.
7. Qəniyev S. Şirvan folklor mühiti. Bakı: Ozan, 1997, 260 s.
8. Aşurbəyli Sara. Şirvanşahlar dövləti (VI-XVI əsrlər). Bakı: Avrasiya press, 2006, 416 s.
9. Əfəndiyev P. Cəfər Cabbarlı və xalq yaradıcılığı". Bakı: Yazışı, 1985, 197 s.
10. Gəncəvi N. İskəndərnamə (Şərəfnamə) / Fars dilindən tərcümə edən A. Şaiq. Bakı: Yazıçı, 1982, 690 s.
11. Gəncəvi N. İskəndərnamə (İqbalnamə) / Fars dilindən tərcümə edən M.Rzaquluzadə, Bakı: Yazıçı, 1982, 690 s.
12. Adilov M. Qanadlı sözlər. Bakı: Yazıçı, 1988, 439 s.
13. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin / Tərcümə edən R.Rza, Bakı: Yazıçı, 1983, 401 s.

